

تورک خانیمی و اونون اسکی تورک توره سینده دگری

"جهالتین تک قورخوسو خانیم دیر، چون کی خانیم اویره نرسه اوشاق لارینادا اویره در."

حاضیر لایان: فاطمه داداشزاده

خانیم دئییلن وارلیق اصلینده انسان، ارکک ایسه انسان اوغلودور. یاشامین ایکی ایشیغی وارسا، بونلارین بیر ی خانیم دیگری ایسه ارکک دیر، گول له یارپاق کیمی، آیلا گونش کیمی، گؤیله اولدوز کیمی؛ خانیم اولماسا یاشام دوام ائتمز، ارکک اولماسا یاشام سورمز، ایکسی ده بیر-بیریندن آیريلا بيلمزکن، نییه ۲۱-ینجی یوزایلهده* گلشیمیش* بشر دونیاسیندا خانیملارا قارشی خور باخیشلار هله ده موجوددور!؟

کئچمیشدن چاغداش* گونوموزه قدر، فرقلی باخیشلارا معروض قالان خانیملار بعضا یاشادیغی توپلومدا* آچاق و ده یرسیز و نادر حالدا یاشادیغی توپلومدا قوتسال و ده یرلی ساییلیب دیر! بیز بو یازیمیزدا سادجه اوز سؤیوموز اولان، تورک توپلومونون خانیم اولان سایغیسین* قلمه آلاجاییق.

چوخ ائولیلیگین گورولمه دیگی اسکی تورک توپلوموندا عمومیت له ایکی خانیملا ائولنمک چوخ نادر گورولوردو. تورک لرده یئنی بیر ائو قورماق آنلامینا گلن و گونوموزه قدر قوللانیلان* "ائو-بارک اولما" دئییمینده کی بارک سوز جوگو* معبد دئمک دیر. یئنی بیر عایيله ویاخود خانواده قورولماسی، معبد قدر قوتسال بیر بنانین تیکیلمه سی آنلامینا گلیر. عایيله نه قدر گوجلو اولارسا، توپلوم او درجه گوجلو اولار. تورک لرده عایيله یه هر زمان اؤنم* وئريلمیش و عایيله قورونموش دور. بیر چوخ ساواش و کؤچه باخمیاریق تورک لرین داغیلمادان آياقدا قالماسی دا گوجلو عایيله قورولوشونا دایانماق دادیر. تاریخده بیر چوخ توپلوم گورولموش دور، آنجاق بو توپلوم لار گوجلو بیر عایيله سیستمینه صاحب اولمادیق لاریندان قیسا زمان ایچینده داغیلیب یوخ اولوبلار.

تورک لرده خانیم مسئله سی سوز قونوسو اولدوغوندا آنادولو تورک لریندن اولان ضیاء گؤی آلپ بگین گوروش لری جدی اهمیت و اؤنم داشیییر. تورک لرین هم دموکرات هم ده فمینست اولدوق لارینی قید ائدن گؤی آلپ، شامانیزمین قادیندا کی قوتسال قوته دایاندیغینی یازیر. تورک شامان لاری سحر ایله اولاغان-اوستو* گوج لرینی گؤسته ره بيلمک اوچون خانیم لارا بنزه مه یه چالیشارلارمیش. بو اینانچ ایچریسینده توپلوم حیاتیندا خانیملا کیشی نین بیر ارادا اولماسی شرط ایمیش. بونا گوره خاقانلا خاتونون بیر ارادا

اولماسى شرطى ايله بير امرنامه يازىلدىغىندا، امرنامه "خاقان امر اندير" سۆزو ايله باشلارسا قبول اولونماز، "خاقان و خاتون امر اندير كى" سۆزو ايله باشلادىغىندا معتبر سايىلارمىش. خاقان تىك باشىنا ائلچى حضورونا قبول ائتمىز، ساغ دا خاقان سول دا ايسه خاتون اوتوردوغو بير زمان دا ائلچى قبول اولوناردى. مراسم لرده، عبادت و آيين لرده، حرب و صلح مجلس لرينده، خاتون دا مطلق خاقانلا بير يئرده اولاردى. تورك خانىمى اعلا حدده آتا مينير، قىلىنچ قوللانير، اوخ آتير و ساواشا بىلىردى. مىثال، تورك ايسكىت لرده هر خانىم ايسكىت كيشى سى كىمى ساواشچى و عسگر اولراق يئتىشدىرلىردى. بو ندىن دن ايسكىتلى خانىم لار هر ساواش دا آرلىرى ايله بيرلىكده ساواشاردىلار. خانىملار ائو ايشى و قىد ائدىلن ايش لردن سونرا اوچولوق، چوپانچىلىق و آكىنچىلىك* اندير، بۇيوك مراسم، ضيافت و قورولتاي لاردا اشتراك اندير، ساواش لاردا ايسه آرلىرى ايله چىگىن-چىگىنه ساواشيب و كيشى لر كىمى حكمدار، سفير، والى و قلعه قۇرۇيۇجوسو* اولابىلىردىلر. مراسم لرده، قايىن آغاجىندان اولان كاسالارا تۇكولموش قىمىز* اىچكىسىنى سايغى اوچون ايلك خانىم لارا وئىردىلر. م ۱۳۰۰-ونجو ايللرده تورك اۆلكه لرین دولانان آدلىم سياح ابن بطوطه، قىپچاق تورك لرى نىن خانىما وئىردىگى ده ير و خانىمىن توپلوم اىچىندە كى يئرینی قلمه آلمىش دىر: "بو اۆلكه ده گۇردويوم و منى چاشدىران قونولاردان بىرى، بورادا كى ارىك لرین خانىملارينا گۇستردىك لرى سايغى و احترام دىر. بو اۆلكه ده خانىملار، ارىك لردن داها اوستون سايىلير."

تارىخ بويونجا دونيادا گىنل اولراق خانىما قارشى منفى باخىشلار، آيىرىمجىلىق* و تبعىض ياقىن دىر. اسلام اۇنجه سىندە تورك لرین چاغداشى اولموش توپلوم لاردا بو وضعيت اۇزونو گۇسترمك ده دىر. مىثال، تورك لرین آن ياخىنىندا كى توپلوم لاردان بىرىسى اولان چىنلى لرده دوغولان قىز اوشاغىنا آد وئىلمەز، اونا سايى ايله خطاب ائدىلردى. آنجاق بو قۇنۇ وياخود موضوعدا كى ان دىققەت چكىجى توپلوم عرب لر ايدى. عرب لرده دوغولان اوشاق قىز اولسا ايدى بو بير اوتانچ سايىليردى، و بو ندىن دن قىز اوشاقلارینی دىرى-دىرى تورپاغا قويىلاردىلار. بو توپلوم لارى و تورك توپلومون مقايىسه انتدىك ده خانىم و قىز اوشاغى نىن تورك لرده نه قدر بۇيوك و ده يرلى يئره صاحىب اولدوقلارى آيدىن اولور. تورك افسانه و داستان لارىنا باخىلدىغىندا بو ياخشى قانىتلانير وياخود اثبات اولونور.

داستان لاردا قهرمان آنالارى و خانىم لارى هميشه ايشىق دان وارلىقلار اولراق تصوير ائدىلير. بو ايشىغىن گۇيدن يئنه سى، خانىمىن قىمتلى و ده يرلى بير وارلىق اولدوغونون اشارتى دىر. يارادىلىش داستانينا گۇره، خانىم كائناتىن يارادىلىشىنا سبب اولان ايلهام قايناغى* اولراق گۇرولموش دور. اوغوز خاقانىن* ايلك خانىمى قارائلىق باسدىغىندا گۇي اوزوندىن يئنىن، آيدان و گونش دن پارلاق بير ايشىقدا تصوير ائدىلمىشدى. تورك لرده تانرى نىن يارادىغى گونشىن، خانىم اولماسى ايسه گون آنانىن خانىم لارى تمثىل

ائتدیگی و تانری قاتیندا ارکک لردن داها یوکسک بیر یئرده اولدوغونو وورغولاماق دادیر. گونشدن سونرا، اوماى سیمگه سی تورک لرین ذهن عالمینده خانیم وئردیک لری آن اؤنملی سیمگه لردن بیرى دیر.

ایلک دفعه کول تیگین* عابیده سینده: "اوماى کیمی آنام خاتونون دؤولتینده، کیچیک قارداشیم کول تیگین آر آدینی آلدی." سؤزلری ایله آنیلان اوماى، تۆنیوکوک* یازیسیندا ایسه گؤی تورک لری قورتاران و اونلارا یارديم ائدن ایلاहे دیر.

تانری اؤرمان و آعاجین آن اؤنملی سمبل لاریندان اولان، قایین آعاجینی قورویوجو آنا- اوماى ایله بیرگه دونیا یا یوللامیش دیر. حکمدارین خانیمی اوماىی تمثیل ائدر. دیگر طرفدن، تورک اینانچ و داستانلاریندا گؤزلیک ایلاहे سی آیزیت اردم، اخلاق، فضیلت و گؤزلیگی داشیيان سمبل شکیلینده تصویر ائدیلیر. اسکی تورک اینانجیندا خانیم اولان تانریچالار:

آک آنا/ Ak ana: اولگنه* سونسوز سولاردان گله رک، "یاراتما" امرینی وئرن تانریچادیر.

اوماى آنا/ Umay Ana: اوشاق لاری و حیوان لاری قورۇیان و حفظ ائدن تانریچادیر. آیزیت/ Ayzit: گؤزلیک تانریچاسی دیر.

قوبئی خاتون/ Qübey Xatun: دوغوم تانریچاسی دیر.

آسنا/ Asena: یول گؤسترن، لیدر تانریچادیر.

اؤتوگن/ Ötügən: دؤولتی قورویان و حاکمیتی ساغلايان تانریچادیر.

اسکی تورک خانیمی نین حاق و حقوقو حاقدای دیگر اؤنملی قونو بوشانما حاققینا صاحب اولماسی دیر. مردسالاری نین یایقین اولدوغو توپلوم لاردا بو حاقلا راستلاشماق ممکن دئییل دیر. اسکی چاغ اولماسینا باخمایاراق، تورک خانیمی یووا قوراجاغی کیشینی اؤزونون سئچمه سی و ائولیلیک زامانیندا آنا ائویندن میراث پایینی آلاراق چیخماسی دا اونون عابیه ایچینده بللی بیر حقوقا صاحب اولدوغونون دللی دیر. ائوله نه جک اولان قیزا ارکک طرفی بوگون کی مهریه اولان "کالینق" وئرمک مجبوریتینده ایدی. تورک خانیمی ائولندیک دن سونرا فرقلی حاقلار الدهه ائدردی. ائو و بوتون ثروت کیشی و خانیمین اورتاق ویاخود مشترک مالی اولدوغو اوچون بونلار اوستونده تصرف حاقی کیشی دن سونرا خانیملارا کئچردی. دیگر یانندان، خانیم لارین بوشانما حاققینا صاحب

اولماسی اونلاری هر شرط آلتیندا ائولیلیگی دوام ائتدیرمه مجبوریتیندن قورتاریردی، قیساجا ایسته دیگی ارکک له ائوله نه بیلر، ایسته دیگی چاغ بوشانا بیلر و آری اؤلدویو چاغ مستقل حالدا ایشله بیب اوشاقلارینا صاحب چیخا بیلردی. حال بو کی، هندلرده آری اؤلن خانیمی دا اؤلدوروب، آری نین یانینا قویلارمیشلار.

بیر دیگر تورک خانیم حاققی ایسه، خانیم ایسته مه دیگی حالدا اونا تۇخۇنا بیلمه مک ایدی. تورک توپلوم لاریندا کیشی لرین خانیملارا تجاوز ائتمه جسارتی اولمادیغی بیر چوخ قایناقلاردا قلمه آلینمیش دیر، زیر خانیمجا تجاوز ائدن شخصین جزاسی یا اؤلوم یا دا گۆزلرینه میل چکیلمه ایدی. خانیمقا قوتساللیق توره یه گۆره، دؤیولمه سی، خورلانماسی ویا ایتیلیب آتیلماسی دا یاساق* و ممکن دئییل دیر، بوناگۆره تورک کولتور* و داستان لاریندا بئله بیر وضعیت لر گۆزه دیمه مک ده دیر.

تورک لرده اؤزللیک له* خاتون لارین سیاسی گوجو اوستوندن چئشیدلی ویاخود فرقلی سونوج لارا* چاتماق ممکن دور. ایلک دفعه گۆی تورک لر زامانیندا بومین خاقانین* خانیمی سی خاتون عنوانینی آلمیش دیر. گۆی تورک لرده قید اولونان خاتون آدی، "دؤولت اداره سینده حق صاحیبی خانیم، ملکه" مفهومونو داشیماق دادیر. خاتون عنوانی اؤزل* مراسم له خانیمقا وئرلیردی. سارای دا کی دیگر خانیم لاردان اوستون ساییلان بو خانیم دؤولت اداره سینده رسمی قدرت صاحیبی اولوب، ولیعهدلر ده عمومیت له خاتونون اوغول لاری آراسیندان سئچیلردی.

خاتون لارین توپلوم ایچریسینده کی یئرینی گۆسترن آن بؤیوک اؤرنک اونلارا عایید شهرلردیر. خاتون شهرلری آدی ایله بیلینن بو شهرلرین کؤکو*، تورک بی لری سفره گئدرکن خانیم و اوشاق لارین گیریلمه سی گوج و اوزاق دره لره چکیلمه سی سونوجو ویاخود نتیجه سی وجودا گلیمیش دیر. عمومیت له سو و اوتلۇق دان بۇل اولان بو یئرلر تۇوا تورکجه سینده اؤردۇ آدلانیر. زامانلا بو یئرلر خاتون شهرینه چئویریلیمیش دیر. هون لارین چاغیندان بو شهرلرین وار اولدوغو بیلینمک ده دیر. خزرلرین باشکندی ائتیل شهرینده خاتونون اوتوردوغو یئر خاتون-بالیق اولراق قید ائدیلمیش دیر.

ویغورلار چاغیندا ایسه دؤرد دنه خاتون شهری اولدوغو بیلینیر. بو شهرلر، تورک اجتماعی حیاتی نین خانیمقا وئردیگی ده یرین آچیق گنرچگی دیر.

خاتون لارین سیاسی حیات ایچینده کی یئرلری حاقدا چین قایناقلاری چوخلو معلومات وئرمک ده دیر. ۸-ینجی یوزایلیگین ایلک ایللرینه قدر تورک لر اؤزلریندن معلومات داشییان قایناقلار بوراخمادیقلاری اوچون، چین تاریخ لریندن الهه ائدیلمی بیلگی لر خانیمین او زامانلاردا کی یئرینی آچیقجا گۆزلر اؤنونه گتیریر. چین قایناقلارینا اساسا،

تورک لردە حکمدار خاتون لاری دؤولت مسئلە لرینده باخیش و دوشونجه لرینی بیان اندردیلر. دؤولت تشکیلاتی ایچریسینده خاتون، خاقان دان سونرا گلن آن اؤنملی گوج لردن بیر یسی ایدی، میثال، بؤیوک هون دؤولتی آدینا چین ایله باریش قراردادینی، مته خانین* خاتونو امضالامیش دیر. خاتون لار حکمدار وکالت و اوردو باشچیلیغی ائده بیلیردی. بیر چوخ اؤرنک لردە اولدوغو کیمی دؤولت حیاتی ایله باغلی چوخ اؤنملی قرارلاری بللی ائدن خاتون لار، آرلری نین قرارلارینی راحتجا ده بییشه بیلیردی لر. بیر چوخ تورک توپلوم لاریندا، خاتون لار تک باشینا ائلچی قبول ائده بیلیر، گلن قوناق و ائلچی لره مراسم توتا بیله جک حقوقا صاحب ایدی لر. میثال، اروپا هون اولکه سینە گلن ائلچی لر تورک آتیلانین* خانیمی آریق-خان طرفیندن قبول ائدیله رک دؤولت ایش لری گؤرولردی. اویغورلاردا ایسه حاق و حقوق باشچیلیغی ائدن خانیم لارین وئردیگی حکم لارین توپلومدا داها چوخ اعتبار گؤردویو گؤسته ریلک ده دیر. خاتون لارین خدمتینده وظیفه ائدن وزیرلر وار ایدی. حتی بیز خاتونون خاقانین یانیندا اولماسینی قانیتلایان قبرلریده اؤرنک ویاخود میثال وورا بیله ریک. خاقانین یانیندا خاتونون مزاری نین اولماسی دؤولت اداره سینده خانیمین ، کیشی نین یانیندا اولدوغونو و آیریلماز بیر ایکیلی اولدوقلارینی آچیکدان-آچیغا آیدینلادیر. بو حاقدان تورک تۆنیوکوکون دئدیگی بیر اؤرنک اولدوقچا اؤنملی دیر. تۆنیوکوک یازیتیندا "کایقان خاقان"، قیرغیز(قیرغیزستان/قزاقستان) سفریندن سونرا تورگیش لر اوستونه هجوم اندرکن، خانیمی نین اؤلوم خبرینی ائشیدر-ئشیتمز ساواشی بوراخیب، خانیمینا جنازه مراسمی توتماق و اونو سون سفره یوللاماق اوچون سارایینا قاییتدی." بو سفرین تورک لر آراسیندا سیاسی بیرلیگین ساغلانماسی و گۆی تورک لرین گوجلنمه سی باخیمیندان بؤیوک نقش داشیدیغی نظرده توتولارسا، خاقانین خانیمینا وئردیگی ده یر و قیمت بللی اولار.

چین قایناقلاریندان سونرا بیزلره اؤنملی اولان بیر دیگر قایناق ایسه محمود کاشغارلی* بگین یازدیغی دیوان لغات التورک دور.

ایستر- ایسته مز دیوان لغات التورک ده کی قادین ویاخود خانیملا باغلی سؤزجوک لر، خانیمین فعال یئر صاحیبی اولدوغونو وورغولاماق دادیر. چون کی، دیل جنس لرین اؤزللیک لرینی قارشیلارکن، سؤزجوک ساییسی نین آزلیغی یا دا چوخلوغو، تمثیل ائدیلن جنسین توپلومسال گوجونو، ده یرینی و یئرینی افاده ائدر.

بىز بو سۆزجوگ لرىن بىر-ايكىسىنى وورغولاماق ايسته بىرىك:

آبا: آنا

آنا: آنا

اچە: بۇيوك باجى

اۋزوك آلتون: آلتىن وياخود قىزىل كىمى تميز روحلو خانىم

بالدىر خىز: اۋگى قىز

بالدىز: خانىمىن اۋزوندن كىچىك باجىسى

توزاك: سئوگىلى

تۇنغۇر: دونور

تۇل: دول

تول تۇقساك: دول قادىن

تىشى: دىشى

خىز: قىز

كاتون: خاتون، قادىن

كۈنچۇي: خاتون دان بىر درجە آشاغى خانىم، پرنسس

كوكو: خالا

يۇنغە: يۇنگە، بۇيوك قارداشىن خانىمى

سون اولاراق مصطفى كمال پاشانىن خانىم و اونون تورك لر آراسىندا يۇرى حاقدى قلمە
آلمىش سۆزلرىنى قىد ائتمك ايسته بىرىك، بو بۇيوك شىخس تورك لر آراسىندا قىمتلى
وارلىق حاقدى دىير:

"بۇيوك تورك خانىمىنى چاليشمالارىمىزدا اورناق ياپماق، ياشامىمىزى اونونلا بىرلىكدە
يۇرىتمك، تورك خانىمىنى علمى، اخلاقى، اجتماعى و اقتصادى ياشامدا كىشى نىن
اۋرتاغى"، آرخاداشى، ياردىمجىسى و قورويوجوسو ائتمك يولودور. خانىمىن آن بۇيوك
وظيفه سى "آنالىق" دىر. مىللىتىمىز قوتلى بىر مىللت اولماغا قرار وئرمىش دىر. بو مىللت
اساس تربىتى عايىله دن آلماق دادىر. تورك مىللتى ائله آنالارا صاحىب دىر كى هر

زامانين بۇيوك تورك ادام لاريني بو آنالار يئتيش دير ميش دير، بۇيوك باشاري وياخود موفقيت لر قيمتلى آنالارين يئتيشديرديك لري اوشاق لار سايه سينده اولموش دور. آنالارين بوگون كي اوشاق لارينا وئره جه يي تربيت اسكي زامان لاردا كي كيمي راحت دئييل دير. بو نندن دن خانيم لاريميز حتي ارڪك لردن داها چوخ آيدين، داها چوخ فضيلت لي داها چوخ بيلگيلي اولماغا مجبور دورلار. اگر گئرچك دن ميللتين آناسي اولماق ايسته بيرلرسه بئله اولمالي ديرلار. "اي قهرمان تورك خانيمي، سن يئرده سورونمه يه دئييل چيگين لر اوستونده گوي لره يوكسلمه يه و اوجالماغا لاييق سان."

سۆزجوک لر:

يوزايل: بير قرن

گلشميش: پيشرفته

چاغداش: معاصر

توپلوم: اجتماع

سايغي: احترام، حورمت

قوللانيلان: ايشله نيلن

سۆزجوک: کلمه

اؤنم: اهميت

اولاغان-اوستو: فوق العاده

اكنچيليك: كشاورزي

قورۇيۇجو: محافظ، حفاظت

قيميز: قيميز، تورك لرين اسكي ايچكي لرinden بيرى دير. بو ايچكي اصلينده ات سودودور.

آبيريمجيليق: تبعيض

قائىناق: منبع، منشأ

اولگن: تورک و آلتای اساطیرینده ياخشىلىق تانرى سى دیر. گۇيون ۷-ينجى قاتیندا
وياخود طبقه سینده ياشار. گۇى تانرى نین اوغلو و گۇى اوزونون حکمدارى اولاراق
گۇرولموش دور.

ياساق: ممنوع

کولتور: فرهنگ

اؤزلىک له: به خصوص، مخصوصا

سۇنۇج: نتیجه

اؤزل: مخصوص، ویژه

کوک: ریشه، اصل، اصلی

اورتاق: مشترک

قىرمانچ: شلاق

شخص لر:

اوغوز خاقان / Oğuz Xaqan:

اوغوز خان تورک و آلتای ميفينده تورک لرین آتاسى دیر. اوغوزخانین ایلک خانیمیندان
اوچ اوغلو دونیايا گلmiş دیر؛ گۇى خان، داغ خان، دنیزخان. بو اوچ اوغول "اوچ
اوخلار" آدینى داشیماق دادیر، اوچ آلتین اوخون صاحیبی دیرلر. ايکینجى خانیمیندان
ایسه ديگر اوچ اوغلو دونیايا گلmiş دیر؛ گون خان، آى خان، اولدوز خان. بو اوچ
اوغول ایسه "بۇز اوخلار" آدینى داشیماق دادیر، آلتین یایین صاحیبی دیرلر. اوغوز
(اوغ/اوق، اۇغ، اۇق) کؤکوندن دیر. مبارک، قوتلو، مهارتلى و بیلگىلى دئمک دیر.
اوغوزخانین هر بير اوغلوندان دۇرد اوغول دونیايا گلmiş دیر. هر نوه نین اؤزونه عاید
دامغاسى و دؤولتى موجوددور.

گون خان: قایی، بايات، آلا-ائولى، قارا ائولى

آى خان: یازیر، دؤیر، دۇدۇرغا، یاپارلى

اولدوز خان: آوشار، قىزىق، بى-دىلى، قارغىن
گۇى خان: باياندور، پىچىنئىق، چاۋولدىر، چىنى
داغ خان: سالور، انىمور، آلايونتلۇ، يورنغىر
دنىز خان: ايغدىر، بوغدوز، بىوا، قىنىق

كول تىگىن / K l Tigin:

كول تىگىن، شرقى گۇى تورك خاقانلىغى نىن باشچىسى اولان قارداشى بىلگە خاقانلا
بىرلىكدە د ولتى اداره انتمىش دىر. كول تىگىن باش وزير تۇنيۇكوكون ياخين ك مكىچىسى
ايدى. چىن اوردوسونو مغلوب انتمك دە ب يوك نقش اوينايان كول تىگىن، م ۷۳۱-ينجى
ايلدە د يوشدە ھلاك اولموشدور.

تۇنيۇكوك / Tonyukuk:

تۇنيۇكوك، م ۶۴۶-ينجى ايلدە دونيايا گلەش، گۇى تورك خاقانلىغى نىن تورك
حكمدارى دىر. او تۇنيۇكوك عابىدە سى نىن مولفى دىر. م ۷۳۱-ينجى ايلدە وفات انتمىش
دىر.

بومىن خاقان / Bumin Xaqan:

بومىن خاقان م ۵-ينجى يوزايلدە دونيايا گلەن تورك خاقانى دىر. گۇى تورك د ولتى،
ايلك "تورك" د ولتى اولان ھون د ولتىندىن آن آز ۷ يوزايل سونرا ھمان تورپاق لاردا
قورولموش اولسا دا، "تورك" آدىنى داشىيان ايلك د ولت بومىن خاقانين قوردوغو
د ولت ايدى. چىنلى لرى سيل-سوپور انديكى و ب يوك ساواشلار قازاندىغى اوچون
"ايلق خاقان" عنوانىنى آلمىش دىر.

م تە خان / M t  Xan:

م تە خان، م ۱۷۴-۲۰۹ ايللىرى آراسيندا تورك ھون حكمدارى اولموش تورك ايگىدى
دىر. چىن افسانە لرندە آدى ك چن آجىماسىز و گوجلۇ حكمدار كىمى تصوير اولونان م تە
خان، چىنلى لرىن آن چوخ قورخدوغو حكمدارلاران بىرى ايدى. د ولتىنى گون
ك چدىكجە داھا دا ب يودن م تە خان، چىنلى لرىن اوستونە دفعە لرلە ھجوم انتمىش دىر.

آتیللا خان / Atilla Xan:

تورک آتیللا، اروپا ھون خاقانلیغی نین حکمداری دیر. م ۳۹۵-ینجی ایله دونیایا گلن و قارداشی بیلندا ایله بیرلیکده ھون خاقانلیغی نین اورتاق حکمداری اولموش آتیللا، قارداشی اولدوکدن سونرا تک باشینا ھون حکمداری اولموشدور. غربی و شرقی روم امپراطورلوغونا دفعه لرله ضربه ووران آتیللا، اورتا چاغ غربی قایناقلاردا جسور، ایگید، گوجل و ظالم لیگی ایله آنیلیر. بو ندن دن اروپا دا "تانی نین قیرمانجی*" اولاراق تانیماق دادیر.

کاپقان خاقان / Kapqan Xaqan:

ایکینجی گوی تورک خاقانلیغی نین خاقانی دیر. آدی نین آنلامی ایسه "فتح ائتمک" دیر. چینلی لرین اوستونه دفعه لرله هجوم ائدن بو خاقان، ۵۰ ایل چین ده دوستاق قالان تورک لری یئنیندن اوز تورپاغینا یئرلشدیردی. غربی تورکیستان تورک لرینی ایسه یئنیندن گوی تورک حاکمیتینه آلدی. آسیادا کی بوتون تورک بوی لاری کاپقان خاقان سایه سینده یوزایل سونرا گوی تورک حاکمیتینده بیرلشدی. م ۷۱۶-ینجی ایله حیل ایله اولدورولدو.

محمود کاشغارلی / Mahmud Kaşğarlı:

تورکولوژی نین بانیسی ساییلان محمد بن حسین بن محمد الکاشغاری م ۱۰۲۹-ونجو ایله اوزبکستان دا دونیایا گلیمیش دیر. تورکجه دن سونرا، عرب دیلینی ده یاخشی اویرنمیشدی. ۱۰ ایل بیر چوخ تورک یئرلرین گزیدیک دن سونرا معروف ویاخود آدلیم دیوان لغات التورک اثرین یازمیش دیر. ۱۱۰۵-ینجی ایله دونیاسینی ده بیش میشدیر. دیوان لغات التورک دن سونرا دیگر بیر اثرده "کتاب جواهر النحو فی لغت التورک" آدیندا یازمیش دیر. یونسکو بو آدلیم تورک شخصین افتخارینا ۲۰۰۸-ینجی ایلی "محمود کاشغاری" ایلی اعلان ائتمیش دیر.

قايناقلار:

۱. بهاء الدين اؤگل - تورک کولتورونون گليشمه چاغلاری
۲. بهاء الدين اؤگل - بؤيوک هون امپراطورلوغو تاریخی
۳. بهاء الدين اؤگل - تورک عاييله سينده قادین
۴. نجدت سئوينج - اسکی تورک لرده عاييله و قادین
۵. لطيفه کاباکلی چيمن - تورک توره سينده قادین و عاييله
۶. ضياء گؤی آلپ - تورک اويقارليغي تاریخی
۷. مراد اوراز - تورک ميتولوژیسی
۶. محمود کاشغارلی - دیوان لغات التورک
۷. نعمت اونان - آتاتورکون سؤیلو و دمچ لری
۸. پری خان ناجی - آتاتورک و تورک قادینی

فاطمه داداشزاده

جهالتين تڪ قور خوسو
خانيم دير، چون كى
خانيم اؤيره نرسه
اوشاق لارينادا اؤيره در.

تور ك خانيمي و اونون اسكى تور ك توره سينده دگري

خانيم دئييلن وارليق اصلينده انسان، ار كك ايسه انسان اوغلودور. ياشامين ايكي ايشيغى وارسا، بونلارين بيرى خانيم دىگري ايسه ار كك دير، گول له يارپاق كيمي، آيلا گونش كيمي، گؤيله اولدوز كيمي؛ خانيم اولماسا ياشام دوام ائتمز، ار كك اولماسا ياشام سورمز، ايكيسى ده بير بيريندن آيرىلا بيلمز كن، نيه ۲۱- جى يوزايلده گليشميش بشر دونياسيندا خانيملارا قارشى خور باخيشلار هله ده موجوددور؟!

كئچميشدن چاغداش گونوموزه قدر، فرقلي باخيشلارا معروض قالان خانيملار بعضا ياشاديغي توپلومدا آلچاق و ده يرسيز و نادر حالدا ياشاديغي توپلومدا قوتسال و ده يرلى ساييلىب دير! ييز بو يازيميزدا سادجه اؤز سؤيؤموز اولان، تور ك توپلومونون خانيم اولان سايغيسين قلمه آلاجايق.

چوخ ائوليليگين گؤرولمه ديگى اسكى تور ك توپلوموندا عموميت له ايكي خانيملا ائولنمك چوخ نادر گؤرولوردو. تور ك لرده يئنى بير ائو قورماق آنلامينا گلن و گونوموزه قدر قوللانيلان "ئوبارك اولما" دئيمينده كى بار ك سؤز جوگو معبد دئمك دير. يئنى بير عاييله وياخود خانواده قورولماسى، معبد قدر قوتسال بير بنانين تيكيلمه سى آنلامينا گليز. عاييله نه قدر گوجلۇ اولار سا، توپلوم او درجه گوجلۇ اولار. تور ك لرده عاييله يه هر زامان اؤنم وئريلميش و

عائيلە قۇرۇنموش دور. بىر چوخ ساواش و كۇچە باخمىياراق تورك لرين داغيلمادان آياقدا قالماسى دا گوجلۇ عاييلە قۇرۇلۇشونا دايانماق دادير. تاريخده بىر چوخ توپلوم گۇرۇلموش دور، آنجاق بو توپلوم لار گوجلۇ بىر عاييلە سيستمينه صاحيب اولمادىق لاريندان قيسا زامان ايچينده داغىليب بوخ اولوبلار.

تورك لرده خانيم مسئله سى سۇز قونوسو اولدوغوندا آنادولو تورك لريندن اولان ضياء گۇي آلپ بگين گۇروش لرى جدى اهميت و اؤنم داشييير. تورك لرين هم دموكرات هم ده فمينيست اولدوق لارينى قيد ائدن گۇي آلپ، شامانيزمين قاديندا كى قوتسال قوته دايانديغىنى يازير. تورك شامان لارى سحر ايله اولغان-اوستو گوج لرينى گۇستته ره بيلمك اوچون خانيم لارا بنزه مه يه چاليشارلارميش. بو اينانچ ايجريسينده توپلوم حياتيندا خانيملا كيشى نين بىر آرادا اولماسى شرط ايميش. بونا گۇره خاقانلا خاتونون بىر آرادا اولماسى شرطى ايله بىر امرنامه يازيلديغىندا، امرنامه "خاقان امر ائدير" سۇزو ايله باشلارسا قبول اولونماز، "خاقان و خاتون امر ائدير كى" سۇزو ايله باشلادىغىندا معتبر ساييلارميش. خاقان تىك باشينا ائلچى حضورونا قبول ائتمز، ساغ دا خاقان سول دا ايسه خاتون اوتوردوغو بىر زمان دا ائلچى قبول اولوناردى. مراسيم لرده، عبادت و آيين لرده، حرب و صلح مجلس لرينده، خاتون دا مطلق خاقانلا بىر يئرده اولاردى. تورك خانيمي اعلا حدده آتا مينير، قيلينچ

قوللانير، اوخ آتير و ساواشا بيليردى. ميثال، تورك ايسكيت لرده هر خانيم ايسكيت كيشى سى كيمي ساواشچى و عسگر اولاراق يئتيشديريلردى. بوندىن دن ايسكيتلى خانيم لار هر ساواش دارلرى ايله بىرليكتە ساواشارديلار. خانيملار ائو ايشى و قيد ائديلىن ايش لردن سونرا اؤوچولوق، چوپانچىلىق و آكينچىلىك ائدير، بۇيوك مراسيم، ضيافت و قورولتاي لاردا اشتراك ائدير، ساواش لاردا ايسه ارلرى ايله چيگين چيگينه ساواشيب و كيشى لر كيمي حكمدار، سفير، والى و قلعه قۇرۇلۇچوسو اولابيلرديلر. مراسيم لرده، قايين آغاجيندان اولان كاسالار توكولموش قيميز ايجگيسىنى سايغى اوچون ايلك خانيم لارا وئيرديلر.

م ۱۳۰۰ جو ايللرده تورك اؤلكه لرين دولانان آدليم سياح ابن بطوطه، قىپچاق تورك لرى نين خانىما وئردىگى ده ير و خانيمين توپلوم ايچينده كى يئرلى قلمه آلميش دير: بو اؤلكه ده گۇردويوم و منى چاشديران قونولاردان بىرى، بورادا كى ار كك لرين خانيملارينا گۇستردىك لرى سايغى و احترام دير. بو اؤلكه ده خانيملار، ار كك لردن داها اوستون ساييلير

تاريخ بويونجا دونيادا گئنل اولاراق خانىما قارشى منفى باخيشلار، آييريجمچىلىق* و تبعيض يايقين دير. اسلام اؤنجه سينده تورك لرين چاغداشى اولموش توپلوم لاردا بو وضعيت اؤزونو گۇسترمك ده دير. ميثال، تورك لرين ان ياخينيندا كى توپلوم لاردان بىرىسى اولان چينلى لرده

دوغولان قىز اوشاغىنا آد وئىلمە ز، اونا سايبى ايله خطاب ائدىلردى. آنجاق بو قۇنۇ وياخود موضوعدا كى ان دىققەت چكىجى توپلوم عرب لىر ايدى. عرب لىردە دوغولان اوشاق قىز اولسا ايدى بو بىر اوتانچ سايىلىردى، و بو نەدن قىز اوشاقلارنى دىرى-دىرى تورپاغا قويلاردىلار. بو توپلوم لارى و تورك توپلومون مقايىسە ائتدىك دە خانىم و قىز اوشاغى نىن تورك لىردە نە قدر بۇيوك و دە يىرلى يىرە صاحىب اولدوقلارى ايدىن اولور. تورك افسانە و داستان لارىنا باخىلدىغىندا بو ياخشى قانىتلاير وياخود اثبات اولونور.

داستان لاردا قهرمان آنالارى و خانىم لارى هميشە ايشىق دان وارلىقلار اولراق تصوير ائدىلىر. بو ايشىغىن گۇيدىن بىنمە سى، خانىمىن قىمىتلى و دە يىرلى بىر وارلىق اولدوغونون اشارتى دىر. يارادىلىش داستانىنا گۇرە، خانىم كائىناتىن يارادىلىشىنا سبب اولان ايلههم قايناغى اولراق گۇرولموش دور. اوغوز خاقانىن ايلك خانىمى قارائلىق باسدىغىندا گۇي اوزوندىن يىنن، ايدان و گونش دن پارلاق بىر ايشىقدا تصوير ائدىلمىشدى. تورك لىردە تانرى نىن يارادىغى گونشىن، خانىم اولماسى ايسە گون آنانىن خانىم لارى تمثيل ائتىدىكى و تانرى قاتىندا ار كك لىردىن داها يوكسك بىر يىردە اولدوغونو وورغولاماق دادىر. گونشدىن سونرا، اوماى سىمگە سى تورك لىرىن ذهن عالمىندە خانىما وئردىك لىرى آن

اۇنملى سىمگە لىردىن بىرى دىر. ايلك دفعە كول تىگىن عابىدە سىندە: "اوماى كىمى آنام خاتونون دۇولتىندە، كىچىك قارداشىم كول تىگىن ار آدىنى آلدى." سۇزلىرى ايله آنىلان اوماى، تۇنۇكوك يازىسىندا ايسە گۇي تورك لىرى قورتاران و اونلار يارديم ائدىن ابلاله دىر.

تانرى اۇرمان و آغاجىن آن اۇنملى سمبل لارىندان اولان، قابىن آغاجىنى قورويوجو آنا-اوماى ايله بىرگە دونيايا يوللامىش دىر. حكمدارىن خانىمى اوماى تمثيل ائدر. دىگر طرفدىن، تورك اينانچ و داستانلارنىدا گۇزلىك ابلاله سى آيزىت اردم، اخلاق، فضىلت و گۇزلىكى داشىيان سمبل شكىلىندە تصوير ائدىلىر. اسكى تورك اينانچىندا خانىم اولان تانرىچالار: آك آنا / Ak ana: اولگنە سونسوز سولاردان گلە رك، "ياراتما" امرىنى وئرن تانرىچادىر.

اوماى آنا / Umay Ana: اوشاق لارى و حيوان لارى قۇرۇيان و حفظ ائدىن تانرىچادىر.

آيزىت / Ayzit: گۇزلىك تانرىچاسى دىر. قوبئى خاتون / Qübey Xatun: دوغوم تانرىچاسى دىر.

آسنا / Asena: يول گۇسترن، لىدر تانرىچادىر.

اۇتوگن / Ötügen: دۇولتى قورويان و حاكمىتى ساغلايان تانرىچادىر.

اسكى تورك خانىمى نىن حاق و حقوقو حاقدى دىگر اۇنملى قونو

بوشانما حاققىنا صاحب اولماسى دىر. مردسالارى نىن يايقىن اولدوغو توپلوم لاردا بو حاقلا راستلاشماق ممكن دئيىل دىر. اسكى چاغ اولماسىنا باخمايلاق، تورك خانىمى يووا قوراجاغى كىشىنى اوزونون سئچمه سى و ائوللىك زامانىدا آنا ائويندن مىراث پايىنى آلاق چىخماسى دا اونون عايىله اچىنىدە بللى بىر حقوقا صاحب اولدوغونون دىلى دىر. ائولە نە جك اولان قىزا ارکك طرفى بوگون كى مەرىيە اولان "كالىنىق" وئرمك مجبوريتىندە ايدى. تورك خانىمى ائولندىك دن سونرا فرقىلى حاقلا الدە ائىدردى. ائو و بوتون ثروت كىشى و خانىمىن اورتاق وياخود مشترك مالى اولدوغو اوچون بونلار اوستونده تصرف حاقى كىشى دن سونرا خانىملاردا كئچردى. ديگر ياندا، خانىم لارين بوشانما حاققىنا صاحب اولماسى اونلارى هر شرط آلتىندا ائوللىكى دوام ائتدیرمه مجبوريتىندن قورتارىدى، قىساجا ايسته ديگى ارکك له ائولە نە بىلر، ايسته ديگى چاغ بوشانا بىلر و ارى اؤلدوبو چاغ مستقل حالدا ايشله يىب اوشاقلارينا صاحب چىخا بىلردى. حال بو كى، هندلردە ارى اؤلن خانىمى دا اؤلدوروب، ارى نىن يانىنا قوبىلارمىشلار.

بىر ديگر تورك خانىم حاققى ايسه، خانىم ايسته مه ديگى حالدا اونا تۇخۇنا بىلمە مك ايدى. تورك توپلوم لارىندا كىشى لرىن خانىملاردا تجاوز ائتمە جسارتى اولمادىغى بىر چوخ قايناقلاردا قلمە آلىنمىش دىر، زىرا خانىما تجاوز

ائىدن شىخين جزاسى يا اؤلوم يا دا گۇزلىرىنه ميل چكىلمە ايدى. خانىما قوتساللىق تۇره يە گۇره، دۇيولمه سى، خۇرلاشماسى ويا ايتىلىپ آتيلماسى دا ياساقو ممكن دئيىل دىر، بوناگۇره تورك كولتور و داستان لارىندا بئله بىر وضعيت لر گۇزه ديمە مك ده دىر.

تورك لردە اؤزلىك له خاتون لارين سياسى گوجو اوستوندن چئشىدلى وياخود فرقىلى سونوج لارا چاتماق ممكن دور. ايلك دفعه گۇى تورك لر زامانىدا بومىن خاقانىن خانىمى سى خاتون عنوانىنى آلمىش دىر. گۇى تورك لردە قيد اولونان خاتون آدى، "دؤولت اداره سىندە حق صاحىبى خانىم، ملكه" مفهومونو داشىماق دادىر. خاتون عنوانى اؤزل مراسم له خانىما وئرىلردى. ساراي دا كى ديگر خانىم لاردا اوستون سايىلان بو خانىم دؤولت اداره سىندە رسمى قدرت صاحىبى اولوب، وليعهدلر ده عموميت له خاتونون اوغول لارى آراسىندلن سئچىلردى.

خاتون لارين توپلوم اچرىسىندە كى يئرىنى گۇسترن ان بۇيوك اؤرنك اونلارا عايىد شەرلردىر. خاتون شەرلرى آدى ايله بىلىنن بو شەرلرىن كۇكو، تورك بى لرى سفره گئدركن خانىم و اوشاق لارين گىرىلمە سى گوج و اوزاق دره لره چكىلمە سى سونوجو وياخود نتيجه سى وجودا گلمىش دىر.

عموميت له سو و اؤتلىق دان بؤل اولان بو يئرلر تۇوا توركجه سىندە اؤردۇ آدلانير.

زامانلا بو يئرلر خاتون شهريه چئوييلميش دير. هونلار يين چاغيندان بو شهرلرين وار اولدوغو بيلينمك ده دير. خزرلرين باشكندى ائتيل شهرينده خاتونون اوتوردوغو يئر خاتون-باليق اولراق قيد ائديلميش دير.

اويغورلار چاغيندا ايسه دورد دنه خاتون شهري اولدوغو بيلينير. بو شهرلر، تورك اجتماعى حياتى يين خانىما وئردىگى ده يرين آچىق گئرجكى دير.

خاتونلار يين سياسى حيات ايجينده كى يئرلر حاقدا چين قايناكلارى چوخلو معلومات وئرمك ده دير. ۸ جى يوزايلليگين ايلك ايللرينه قدر تورك لر اؤزلريندن معلومات داشييان قايناكلار بوراخما ديقلارى اوچون، چين تاريخ لر ييندن الهه ائديلن بيلگى لر خانيم يين او زامانلاردا كى يئر يينى آچىقجا گؤزلر اؤنونه گتيرير. چين قايناكلار يينا اساسا، تورك لرده حكمدار خاتونلارى دؤولت مسئله لر ينده باخيش و دوشونجه لر ينى بيان ائدرديلر. دؤولت تشكىلاتى ايجريسينده خاتون، خاقان دان سونرا گلن ان اؤنملى گوج لردن بيريسى ايدى، ميشال، بؤيوك هون دؤولتى آدينا چين ايله باريش قرار دىنى، مته خان يين* خاتونو امضالاميش دير. خاتونلار حكمدارا وكالت و اوردو باشچىلىغى ائده بيليردى. بير چوخ اؤرنك لرده اولدوغو كيمى دؤولت حياتى ايله باغلى چوخ اؤنملى

قرارلارى بللى ائدن خاتونلار، آرلرى يين قرارلار ينى راحتجا ده ييشه بيليردى لر. بير چوخ تورك توپلوملار يندا، خاتونلار تك باشينا ائلچى قبول ائده بيلير، گلن قوناق و ائلچى لره مراسيم توتا بيله جك حقوقا صاحب ايدى لر. ميشال، اروپا هون اؤلكه سينه گلن ائلچى لر تورك آتيللا يين خان ينى آرىق خان طرف يندن قبول ائديله رك دؤولت ايش لرى گؤرولردى. اويغورلاردا ايسه حاق و حقوق باشچىلىغى ائدن خان يملار يين وئردىگى حكملر يين توپلومدا داها چوخ اعتبار گؤرديو گؤسته ريلمك ده دير. خاتونلار يين خدمت ينده وظيفه ائدن وز يرلر وار ايدى. حتى بير خاتونون خاقان يين يان يندا اولماس ينى قان ييتلا يان قيرلريده اؤرنك و ياخود ميشال وورا بيله ريك. خاقان يين يان يندا خاتونون مزارى يين اولماسى دؤولت اداره س ينده خان يمين، كيشى يين يان يندا اولدوغونو و آير يلماز بير ايك يلى اولدوقلار ينى آچىقدان-آچىغا ايد ينلادير. بو حاقدا تورك تۇنيۇكوكون دندىگى بير اؤرنك اولدوقجا اؤنملى دير.

تۇنيۇكوك ياز ييت يندا "كاپقان خاقان، قير غيز (قير غيز يستان / قزاقستان) سفر يندن سونرا تورگيش لر اوستونه هجوم ائدر كن، خان يمى يين اؤلوم خبر ينى ائشيدر-ئش يتمز ساواشى بوراخ يب، خان يمىنا جنازه مراس يى توتماق و اونو سؤن سفره يوللاماق اوچون ساراي ينا قا ييتدى." بو

سفرين تورك لار آراسيندا سياسى بىرلىگىن ساغلاماسى و گۆى تورك لرين گوجلنمە سى باخيمىندان بۇيوك نقش داشىدىغى نظرده توتولارسا، خاقانىن خانىمينا وئردىگى دەير و قيمت بللى اولار.

چىن قايناقلارىندان سونرا بىزلرە ئۇنملى اولان بىر ديگر قايناق ايسە محمود كاشغارلى بگىن يازدىغى ديوان لغات التورك دور.

اىستر-اىستە مز ديوان لغات التورك ده كى قادين وياخود خانىملا باغلى سۆزجو ك لار، خانىمين فعال يئر صاحىبى اولدوغونو وورغولاماق دادير. چون كى، دىل جنس لرين اۆزلىك لرينى قارشىلاركن، سۆزجو ك سايسى نين آزلىغى يادا چوخلوغو، تمثيل ائدىلن جنسين تپلومسال گوجونو، ده يرينى و يئرئىنى افاده ائدر.

بىز بو سۆزجو ك لرين بىر-ايكىسىنى وورغولاماق اىستەيرىك:

آنا:

آنا:

ئىچە: بۇيوك باجى

اۆزوك آلتون: آلتين وياخود قىزىل كىمى تمىز روحلو خليم

بالدير خىز: اۆگى قىز

بالدىز: خانىمين اۆزوندن كىچىك باجىسى

توزاك: سۆگىلى

تۇغۇر: دونور

تۇل: دول

تول تۇقساك: دول قادين

تىشى: دىشى

خىز: قىز

كاتون: خاتون، قادين

كۇنچۇ: خاتون دان بىر درجه آشاغى خانىم، پرنسس

كوكو: خالا

يىنغۇقە: يىنغۇقە بۇيوك قارداشىن خانىمى

سون اولراق مصطفى كمال پاشانين خانىم و اونون تورك لار آراسيندا يئر حاقدا قلمە آلمىش سۆزلرينى قيد ائتمك اىستە يىرىك، بو بۇيوك شخص تورك لار آراسيندا قيمتلى وارلىق حاقدا دئير:

"بۇيوك تورك خانىمىنى چاليشمالار يميزدا اورتاق ياپماق، ياشامىمىزى اونونلا بىرلىكده يىرتىمك، تورك خانىمىنى علمى، اخلاقى، اجتماعى و اقتصادى ياشامدا كىشى نين اورتاغى، آرخاداشى، يارديمچىسى و قورويوجوسو ائتمك يولودور. خانىمين ان بۇيوك وظيفه سى "آنالىق" دىر. مىللىتىمىز قوتلى بىر مىللت اولماغا قرار وئرمىش دىر. بو مىللت اسلس تربىتى عاييله دن آلماق دادير. تورك مىللتى ائله آنالارا صاحىب دىر كى هر زامانىن بۇيوك تورك آدم لارنى بو آنالار يىتتىش دىر مىش دىر، بۇيوك باشارى وياخود موفقيت لار قيمتلى آنالارين يىتتىش دىر لى اوشاق لار سايه سينده اولموش دور. آنالارين بوگون كى اوشاق لارينا وئره جه يى تربىت اسكى زامان لاردا كى كىمى راحت دئيرل دىر. بو ندىن دن خانىم لار يميز حتى ار كك لردن داها چوخ آيدىن، داها چوخ فضيلت لى داها چوخ بىلگىلى اولماغا مجبور دورلار. اگر كئرك دن مىللتين آناسى اولماق اىستە يىرلرسه بئله اولمالى دىرلار.

"اى قهرمان تورك خانىمى، سن يئردە سورونمە يە دئيرل چيگىن لار اوستونده گۆى لره يوكسلمە يە و اوجالماغا لايىق سان."

تورك خانىمى و اونون اسكى تورك تۇره سينده دگرى

سۆز جوک لر:

يوزايل: بىر قرن
گليشميش: پيشرفته
چاغداش: معاصر
تۇپلۇم: اجتماع
سايعى: احترام، حۇرمەت
قۇلايتلان: ايشله نيلن
سۆز جوک: کلمه

اۇنم: اهميت

اۇلغان-اوستو: فوق العاده
اكنچيلىك: كشاورزى
قۇرۇبوجو: محافظ، حفاظت

قيميز: قيميز، تورک لرین اسكى ايچكى
لریندن بىرى دیر. بو ايچكى اصلینده آت
سودودور.

ايريمجیلیق: تبعيض

قايناق: منبع، منشأ

اولگن: تورک و آلتای اساطیرینده ياخشىلىق
تانرى سى دیر. گۇيون - ۷ ينجى قاتیندا وياخود طبقه
سینده ياشار. گۇی تانرى نین اوغلو و گۇی
اوزونون حکمدارى اولاراق گۇرولموش دور.

ياساق: ممنوع

کولتور: فرهنگ

اۇزلىك له: به خصوص، مخصوصا

سۇنۇج: نتیجه

اۇزل: مخصوص، ویژه

کۆک: ريشه، اصل، اصلی

اۇرتاق: مشترک

قىرمانچ: شلاق

شخص لر:

اوغوز خاقان / Oğuz Xaqan:

اوغوز خان تورک و آلتای ميفينده

تورک لرین آتاسى دیر. اوغوز خانين

ايلک خانيميندان اوچ اوغلو دونيايا

گلميش دیر؛ گۇی خان، داغ خان،

دنيز خان. بو اوچ اوغول "اوچ اوخلار"

آدينى داشيماق دادير، اوچ آلتين
اوخون صاحيى دیرلر. ايکينجى
خانيميندان ايسه ديگر اوچ اوغلو
دونيايا گلميش دیر؛ گون خان، آى
خان، اولدوز خان. بو اوچ اوغول
ايسه "بۇز اوخلار" آدينى داشيماق
دادير، آلتين يايين صاحيى دیرلر.
اوغوز (اوغ / اوق، اۇغ، اۇق) کۆکوندن دیر.
مبارک، قوتلو، مهارتلى و بيلگىلى
دئمک دیر. اوغوز خانين هر بىر
اوغلوندا دۇرد اوغول دونيايا گلميش
دیر. هر نوه نين اۇزونه عايد دامغاسى
و دۇولتى موجوددور.

گون خان: قاى، بايات، آلا-ائولى، قارا ائولى

آى خان: يازير، دۇير، دۇدۇرغا، ياپارلى

اولدوز خان: اوشار، قيزيق، بى-ديلى، قارغين

گۇى خان: باياندور، پنچئنق، چاويلدور، چپنى

داغ خان: سالور، ائيمور، آلايونتو، يورثغير

دنيز خان: ايعدير، بوغدوز، ييوا، قينيق

کول تيگين / Kül Tigin:

کول تيگين، شرقى گۇى تورک

خاقانليغى نين باشچيسى اولان

قارداشى بيلگه خاقانلا بيرليکده

دۇولتى اداره ائتميش دیر. کول تيگين

باش وزير تۇنيوکوکون ياخين

کۆمکچيسى ايدى.

چين اوردوسونو مغلوب ائتمک ده

بۇيوک نقش اوپنايان کول تيگين، م

۷۳۱ جى ايلده دۇيوشده هلاک

اولموشدور.

تۇنيوکوک / Tonyukuk:

تونیوکوک، م ۶۴۶ جى ایلده دونيايا

گلمیش، گۇى تورك خاقانلىغى نىن تورك حكىمدارى دىر. او تونيو كوك عابىدە سى نىن مولفى دىر. م ۷۳۱ جى ايلده وفات ائتمىش دىر.

بومىن خاقان / Bumin Xaqan:

بومىن خاقان م ۵ جى يوزايلده دونيايا گلن تورك خاقانى دىر. گۇى تورك دۇولتى، ايلك "تورك" دۇولتى اولان هون دۇولتىندىن ان از ۷ يوزايل سونرا همان تورپاق لاردا قورولموش اولسا دا، "تورك" آدىنى داشىيان ايلك دۇولت بومىن خاقانين قوردوغو دۇولت ايدى. چينلى لرى سيل-سوپور ائندىگى و بۇيوك ساواشلار قازاندىغى اوچون "ايليخ خاقان" عنوانىنى آلمىش دىر.

مته خان / Mətə Xan:

مته خان، م ۱۷۴ - ۲۰۹ ايللىرى آراسيندا تورك هون حكىمدارى اولموش تورك ايكيدى دىر. چين افسانه لرينده آدى كئچن آجىماسىز و گوجلۇ حكىمدار كىمى تصوير اولونان مته خان، چينلى لرين ان چوخ قورخدوغو حكىمدارلار ان بيرى ايدى. دۇولتىنى گون كئچدىكجه داها دا بۇيودن مته خان، چينلى لرين اوستونه دفعه لرله هجوم ائتمىش دىر.

آتىلا خان / Atilla Xan:

تورك آتىلا، اروپا هون خاقانلىغى نىن حكىمدارى دىر. م ۳۹۵ جى ايلده دونيايا گلن و قارداشى بىلدا ايله بيرليكدە هون خاقانلىغى نىن اورتاق حكىمدارى

اولموش آتىلا، قارداشى اۇلدوكدن سونرا تك باشىنا هون حكىمدارى اولموشدور. غربى و شرقى روم امپراطورلۇغونا دفعه لرله ضربه ووران آتىلا، اورتا چاغ غربى قاينقلاردا جسور، ايكيد، گوجلۇ و ظالم ليگى ايله انىلير. بو نىدن دن اروپا دا "تارى نىن قىرمانجى" اولراق تانىنماق دادىر.

كاپقان خاقان / Kapqan Xaqan:

ايكينجى گۇى تورك خاقانلىغى نىن خاقانى دىر. آدى نىن آنلامى ايسه "فتح ائتمك" دىر. چينلى لرين اوستونه دفعه لرله هجوم ائدن بو خاقان، ۵۰ ايل چين ده دوستاق قالان تورك لرى يئنىدن اۇز تورپاغىنا يئرلشدردى. غربى توركىستان تورك لرينى ايسه يئنىدن گۇى تورك حاكىميتينه آلدى. آسيادا كى بوتون تورك بوى لارى كاپقان خاقان سايه سينده يوزايل سونرا گۇى تورك حاكىميتينه بيرلشدى. م ۷۱۶ جى ايلده حيله ايله اۇلدورلدو.

محمود كاشغارلى / Mahmud Kaşğarlı:

توركولوژى نىن بانيسى سايبان محمد بن حسين بن محمد الكشغارى م ۱۰۲۹ جو ايلده اوزبكستان دا دونيايا گلمىش دىر. توركجه دن سونرا، عرب دىلىنى دىياخشى اۇرنىمىشدى. ۱۱ ايل بيرچوخ تورك يئرلرين گزدىك دن سونرا معروف وياخود آدليم ديوان لغات التورك اثرين يازمىش دىر. ۱۱۰۵ جى ايلده دونباسىنى ده ييش مىشدير. ديوان لغات التورك دن سونرا ديگر بير اثرده "كتاب جواهر النحو

فى لغت الترك" آديندا يازميش دير. يونسكو بو آدليم تورک شخسين افتخاريندا
۲۰۰۸ جى ايلي "محمود كاشغارى" ايلي اعلان ائتميش دير.

قايناقلار:

۱. بهاء الدين اؤگل - تورک كولتورونون گليشمه چاغلار
۲. بهاء الدين اؤگل - بؤيوك هون امپراطورلوقو تاريخي
۳. بهاء الدين اؤگل - تورک عاييله سينده قادين
۴. نجدت سئوينچ - اسكى تورک لرده عاييله و قادين
۵. لطيفه كاپاكلى چيمن - تورک تۇره سينده قادين و عاييله
۶. ضياء گۆي آلپ - تورک اويقلارليغي تاريخي
۷. مراد اوراز - تورک ميتولوژيىسى
۸. محمود كاشغارى - ديوان لغات التورك
۹. نعمت اونان - آتاتوركون سؤيلو و دمچ لرى
۱۰. پرى خان ناجى - آتاتورک و تورک قاديلى

